

HAZAI IRODALOM.

Homeros Iliasa. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetésekkel ellátta *Dr. Csengeri János.* Budapest. 1886. Eggenberger (Görög és római remekírók iskolai könyvtára.) LXXXX és 260. l. 8.-r. Ara 1 frt 60 kr.

Homeros Odysseiája. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetésekkel ellátta *Dr. Csengeri János.* Budapest, 1886. Eggenberger (Görög és római remekírók iskolai könyvtára). LXXVI. és 216 l. 8.-r. Ára 1 frt 40 kr.

Középiszkolai tantervünk szerint görög tanításunknak középpontja Homeros. Az Utasítások Homeros teljes ismeretét, tudatos felfogását, mind történeti, mind pedig æsthetikai méltatását hirdetik a gymnasiumi görög tanítás legbecsesebb eredményének.

E követelésekkel szemben érdekes megfigyelni, mennyire közelítik meg gymnasiumaink a kitűzött célt. Egy hallgatóm, Weiss Rezső úr, szivességéből össze vannak nálam állítva az adatok arra nézve, hogy az 1885—86-iki tanévben a közokt. ministerium közvetlen vezetése alatt álló 51, továbbá 20 felekezeti, mindössze tehát 71 főgymnasiumban a tanulók a két legfelsőbb osztályban mit, mennyit és mily kiadások alapján olvastak Homerosból. Iskolai praxisunk jellemzéseül felemlítem ezen összeállítás nyomán, hogy a budapesti II. ker. kir. főgymnasium és a lugosi kath. főgymnasium 8-ik osztályában Homerosból épen semmit, a 7-ik osztályban pedig az Iliásból nem egészen két éneket olvastak. A beszteerczebányai kir. főgymnasiumban a 7. és 8-ik osztályban az Iliásból és Odysseiából másfél éneket, a győri kath. főgymnasiumban és a kézsmárki ág. hitv. evang. főgymnasiumban egy-egy éneket, a soproni és a szabadkai főgymnasiumban a 7-ik osztályban az Iliás első két énekét, a 8-ikban az Iliás 6-ik énekét, a medgyesi ág. hitv. evang. főgymnasium 7-ik osztályában az Iliásból három éneket, 8-ik osztályában épen semmit sem olvastak stb. stb. Szóval az eredmény, melyet középiszkolánk Homerosnak, a gymnasiumi görög oktatás ezen középpontjának, ismeretében felmutathat, szegénytelenesen csekély. E szomorú jelenség egyik főokát abban kell keresnünk, hogy iskoláink túlnyomó többségében kizárólag szövegkiadásokat adnak a tanuló kezébe. Az 1885—86-iki tanévben 94 osztály közül, melyekre nézve ebben a tekintetben adataim vannak, 67 osztályban használtak (többnyire Dindorf és Hochegger-féle) szövegkiadást és csak 27-ben magyar jegyzetes kiadást. Az ilyen eljárás mellett azután nem csoda, hogy a tanulók gyakran még akkor sem értik a szöveget, ha azt hiszik, hogy megértették, és oly lassan haladnak előre Homeros olvasásában, hogy a Tanterv és az Utasítások által kitűzött célt még csak meg sem közelítik.

Ily körülmények között örömmel kell fogadni minden segédesz-

közt, mely ama cél elérését elősegíti. Jegyzetes Homeros-kiadásaink ugyan eddig is voltak, de azért új iskolai Homeros-kiadás épen nem mondható fölöslegesnek. A Veress-féle Ilias és Odyssea meggyőződéses szerint, melyet annak idején a szakközönség előtt meg is okoltam, még a legnagyobb jóakarát mellett sem mondható sikerültnek — annál feltünőbb, hogy tanáraink, ha már jegyzetes kiadásból olvastatják Homeros-t, a Veress-féle kiadásokat szeretik használni; — a mi pedig az én kiadásaimat illeti, melyeket Csengeri igen használhatóknak mond, nem érheti be velük az a tanár, a ki többet vagy olykor mást is akar olvasztatni, mint az Ilias és Odyssea első három énekét. Szóval nagy szükségünk van az olyan Homeros-kiadásra, melynek magyarázatai méltányos tudományos és pædagogiai igényeknek megfelelnek és a mely mindkét epos anyagából annyit ölel fel, hogy jó sokat lehet belőle válogatni. Csengeri azonban még többet akar adni. Oly kiadás közzétételéhez fogott, mely az eddigi kiadások fölött leginkább az által akar kiválni, hogy a két eposnak teljes egészben való megismertetését teszi lehetővé és ilyen formán végre valahára megvalósítja a Tanterv és az Utasítások ideálját.

Oly szép törekvés ez, hogy csak sajnálni lehet, hogy kudarchoz vezetett. Csengeri kiadásaiban az Ilias- és Odysseának csak mintegy fele van meg, a miért is az, a ki ezen kiadásokból a két epos-t teljes egészben akarja megismerni, ép úgy a „summariumra”, az epos tartalmának a könyv elején olvasható elbeszélésére van utalva, mint az, a ki valamely befejezetlen magyar jegyzetes kiadást, vagy akár pusztá szövegkiadást használ. Szinte hihetetlen továbbá, hogy Csengeri egész vállalata azon a merész feltevésen alapúl, hogy akad nálunk intézet, a hol az ő szemelvényeit végig olvastatják, holott a főntebb idézett statistikából kitünik, hogy alig van intézetünk, a melyben Homeros 2000 soráig, a Csengeri Odysseájában foglalt anyagnak nem egészen egy harmadáig felvitték volna (Iliasa meg épen c. 8000 versből áll), a mint hogy sokkal többre vinni oly országban, hol a görög nyelv tanítását az V. osztályban kezdik, teljes lehetetlenség.

Arról a reményről tehát, hogy a Csengeri könyve alapján könnyebben lehet majd megismertetni a tanulókat az egész Iliással és Odysseával, mint az eddigi kiadások segítségével, így is, úgy is le kell mondani. Ennek következtében azután megszűnnék a Csengeri kiadásainak létjoga, ha a jóakaró bíráló nem tekintene el alapelvüktől, a szemelvények elvétől, a mikor örömmel constatálja, hogy végre van egy Homeros-kiadásunk többé-kevésbé sikerült bevezetésekkel, mely a válogatásra eléggé terjedelmes olvasmányt foglal magában, és a melyről reményelni lehet, hogy majd annak idején, ha már a hozzá való jegyzetek is meglesznek,*)

*) Hogy még ebben az évtizedben meglesznek, alig merem reményelni. A Görög és Római Remekírók Iskolai Könyvtárában ugyanis, tehát iskolai

hasznavehető és amennyiben aránytalanul magas ára nem állja útját elterjedésének, sokat használt tankönyv is lesz.

Szerény véleményem szerint a szerfelett fogyatékos Veress-féle kiadásokkal és az én befejezetlen kiadásaimmal szemben, továbbá kellő figyelemre méltatva azt a körülményt, hogy a célra nem vezető szövegkiadásokat csak *olcsó* jegyzetes kiadásokkal lehet kiszorítani, nem pedig 2 frt 50 kros kötetekkel, — Csengerinek egészen másképen kellett volna eljárnia, hogy valóban hészagot pótló és életre való kiadást létesítsen. Mindenek előtt le kellett volna mondania arról az utopiáról, hogy egy vagy akár két esztendő alatt 6000—8000 verset fog elolvastathatni gymnasiumaink tanulóival. A helyett adta volna ki idővel az egész Iliast és Odysseát bevezetésekkel és szöveg alatti jegyzetekkel három-négy éneket tartalmazó füzetekben, vagy pedig — minthogy ő is azokkal tart, kik külön füzetbe szeretik foglalni a jegyzeteket — a kiadást csak drágító görög szöveg elhagyásával írt volna bevezetéseket és jegyzeteket pl. a Dindorf-féle szöveg-kiadáshoz, melynek tizenkét éneket tartalmazó füzetét, a melyből a tanár a maga és nem a Csengeri ízlése szerint válogathat, a tanuló 45 krért megkapja, — és gondoskodott volna arról, hogy bevezetései és jegyzetei két vagy több füzetben, tehát aránylag olcsón legyenek kaphatók. Azt, hogy az Ilias és Odyssea mily részeit tartja az iskolai olvasásra legalkalmasabbaknak, a bevezetésben egy pár sorban elmondhatta volna.

Az ily kiadásokkal lehetne lendíteni görög oktatásunkon, míg a mostani szemelvényekkel, attól tartok, hogy nem fog lehetni megtörni a Dindorf- és Hohegger-féle szöveg-kiadásoknak határozottan káros uralmát gymnasiumainkon.

Ezen reflexiók azonban — természetesen — nem mentenek fel azon kötelezettség alól, hogy a Csengeri kiadásainak részleteibe bocsátkozzam.

klaszikusok jegyzetes kiadásainak gyűjteményében, terjedelmesebb klasszikusok műveinek kiadásánál rendszeren előbb a szöveg jelenik meg, míg a jegyzetekre, a kiadás főrészére, esztendőnkig váratták a közönséget, a mely pedig — a mint tapasztalásból tudom — ama méregdrága szövegeket nem annyira a bevezetések és holmi marginális tárgymutató kivonatok kedvéért, hanem a jegyzetek kedvéért veszi meg, a melyekről évről-évre reményli, hogy legkésőbb rövid pár héttel az iskolai év kezdete után fognak megjelenni. Pedig hány tanár hányszor csalatkozik e reményében az iskolai oktatás nem csekély kárára, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a Sallustius-kiadáshoz, mely 1880-ban jelent meg, a jegyzetek 1882-ben készültek el; Horatius költeményei 1880-ban, illetőleg 1881-ben jelentek meg, a hozzávaló jegyzetek tudtommal csak egy pár héttel ezelőtt hagyták el a sajtót, — végre a mi nem kevésbé épületes, Platon szemelvényeihez, melyek 1883-ban, és Tacitus Annaleseihez, melyek 1881-ben jelentek meg, még most, három illetőleg öt esztendő után, sincsenek meg a várva várt jegyzetek!

Lássuk tehát előbb magukat a szemelvényeket, azután a bevezetéseket.

A szemelvényeket illetőleg csak azt a kérdést lehet felvetni, helyesen vannak-e megválasztva?¹⁾ Összeállításuknál Csengeri, mint az Ilias-hoz írt előszavából megtudjuk, főfigyelmét arra fordította, hogy kihagyja az iskolai olvasásra kevésbé alkalmas és az epos egészének szempontjából mellőzhető részeket. Amazok alatt első sorban a modern felfogás szerint kissé obszón helyeket érti, és az ilyenek kihagyását szemelvényes kiadásban okvetetlenül helyeselnünk kell,²⁾ de már nehezebben fogunk megbarátkozni ama másik elv keresztülvitelével, melynek köszönhető leginkább, hogy pl. az Odyssea 12000 és egynehány sorának kevéssel több mint a fele kapott helyet a szemelvényekben. Magától értetődik, hogy sok, a mit mellőzött, bátran elmaradhatott, a mint hogy az Ilias reducálása nagyon is elnyújtott harci jeleneteivel aránylag csekély nehézséggel járt — bár itt is nem szívesen nélkülözzük Helena és Aphrodite beszélgetését a III. énekben, mely oly érdekes világot vet Helena jellemére, Achilleus és Agamemnon kibékülését a XIX., Achilleus és Hektor első örszetüzését a XX. énekben. A mi azonban az Odysseát illeti, Csengeri elrontotta, felbontotta művészi compositióját az által, hogy kihastotta belőle Telemachos utazását, melybe a görög hősmondának oly szép részei vannak beleszöve (igaz, hogy ezzel az operatióval c. 1500 verset takarított meg), Penelopét mindig csak a színpalak mögött szerepelteti, és a XIX. énekben lépteti fel legelőször; — kihagyja Demodokos személyét egészen, és a Pheios személyét majdnem egészen, pedig az ezekre vonatkozó versekből tanuljuk ismerni a görög eposköltészet első, kifejeletlen stadiumát. Kihagyja még Nausikaának Odysseussal való utolsó találkozását, Kirkének a Sireenekre, Skyllára és Charybdisre stb. vonatkozó intéseit, melyek eme tengeri portentumoknak Odysseus adta leírását szépen kiegészítik; kihagyja Odysseus találkozását Agamemnonnal és Achilleussal az alvilágban, — szóval kihagyott sok olyant, a mit maga Csengeri szívesen bennhagyott volna kiadásában, ha nem kellett volna attól tartania, hogy kevésbé erőszakos eljárás mellett a szemelvények és a hozzávaló jegyzetek még több papirost fogyasztanak, még drágábbá teszik kiadását. Ezért azonban nem annyira Csengerit, mint inkább a

¹⁾ A mi magát a szöveget illeti, érdemes megjegyezni, hogy az Ilias szövege „jobbára a Dindorf-féle, itt-ott Ameis szerint javítva”, az Odysseáé tisztán az Ameisé. Kár, hogy az Iliasé is nem az. Csengeri egyáltalában túlbecsüli Dindorf Homeros-kiadását.

²⁾ Kár, ez nem sikerült mindentűt; II. I. 31, II. 262, IX. 336. Od. V. 119. 125. 126. megmaradtak a szövegben.

szemelvények elvét kell okolni; ritka dolog ugyanis, hogy valamely anthologia minden igényt kielégítsen.

Az epos egészének szempontjából mellőzhető részletet csak egyet találtam, Telemachos útrakelését (Od. II. 260—432). Hogy ezt miért vette fel Csengeri, mikor Telemachosnak egész utazását (hazatérését is) mellőzte, — nem tudom.

Áttérek a Csengeri bevezetéseinek ismertetésére.

Az Iliashoz való 80 oldalra terjedő bevezetés kilencz szakaszban a Homeros életére vonatkozó adatokról, a homerosi eposok sorsáról, a homerosi kérdésről, a trójai mondakörről és az Ilias szerkezetéről szól, megismertet az Ilias tartalmával, chronológiájával és színterével, végül pedig a trójai királyi ház családfáját adja, mindezt eléggé alaposan és jó magyarsággal. De hogy egy esetleges második kiadásnál mégis jó sokat kell majd változtatni, kitűnik a következő észrevételeimből.

Főfogyatkozása a homerosi kérdésről való fejezetnek, hogy a Peisistratos-féle recensiót, melyet legújabbán Sittl és Flach meggyőző érvekkel a mesék országába utasítottak, mindennel együtt, a mi vele összefügg, komoly historiai ténynek veszi; innen azután a hibás előadás a 8., 13., 14., 26., 27., 28-ik lapon.

P. V. abból magyarázza Csengeri a Homeros életéről vonatkozó hiteles adatok hiányát, hogy «halála után jutott hírnévre.» Mintha bizony hitelesebbek volnának adataink, ha még életében jutott volna hírnévre! A Kr. e. kilenczedik században még nem volt a görögöknek irodalomtörténetük.

P. VI. Csengeri Aischylos azon nyilatkozatát, hogy az ő költeményei csak morzsák a Homeros gazdag asztaláról, az Ilias és Odyssea költőjére vonatkoztatja, — hibásan, mert Aischylos a kyklikus eposokból vette darabjai tárgyát.

U. o. azt olvassuk, hogy Herodotos szerint «Homeros négyszáz évvel korábbi nálánál és így Kr. e. 854-ben született.» Másképen, de helyesebben magyarázza Cs. Herodotos ismeretes passusát a IX-ik lapon, hol csak azt következteti belőle, hogy szerinte Homeros «a kilenczedik század közepén élt.»

P. VII. a Homeros név magyarázásánál felemlíti, hogy «újabb tudósok, kik a homerosi eposokat apróbb epikus dalok összeállításának nézik, szerkesztőnek, gyűjtőnek, vagy összefűzöttnek, összeillesztettnek értelmezik.» A dolog úgy áll, hogy Curtius kimutatta azon régibb etymologia félszegvoltát, mely szerint *δηρως* a. m. «gyűjtő, összeillesztő»; *δηρως* ugyanis, ha igazán *δηοῦ* és *ἀραρίστω*-val függ össze, csak azt jelentheti, hogy «összeillesztett», ez pedig sohasem lehetett azonos az összeillesztő, szerkesztő fogalmával.

P. XIV. Azt, hogy Peisistratos foglalta legelőször írásba a Home-

ros eposait, egy nevezetesebb régi író sem állítja, de Suidasnak Csengeri idézte passusából nem tűnik ki ezen ráfogás hibás volta.

P. XV. az Ilias és Odysseának énekekre való felosztása, mely Aristoteles és Zenodotos közé esik, hibásan van Aristarchosnak tulajdonítva.

P. XVI. meg kellett volna röviden mondani, mi volt az 'Ιλιάς μικρά tartalma.

Hibás az az állítás, hogy «Homeros reánk jutott szövege egy eclecticus vulgata, mely általában Aristarchostól függ, de szerencsére korábbi kiadásokból jó sok lectiót foglal magában.» Codexeink szövege a régi Aristarchos előtti vulgata, melybe aránylag ritkán kerültek az Aristarchos olvasásai.

Csak két papyrus-töredékünk van részletekkel az Ilias 18-ik és 24-ik énekéből, nem három, mint Csengeri mondja.

P. XVII jó lett volna megmondani, mit kell a «Townleyanus és Harleianus codex» elnevezés alatt érteni. — A palimpsest szó *πάλιν*-ből és *ψάω*-ból (nem *ψέω*-ból) van összetéve.

Naiv megjegyzés u. o., hogy «napjainkban, azt mondhatni, hogy alig van philologus, ki Homeroszt, legalább részben, ne fordította volna.»

P. XXVI. a digammáról van szó, de nincs benne köszönet. «Hogy Homerosnál eredetileg megvolt, mutatja az elveszése következtében támadt sok hiatus.» Mutatja azt azonkívül még rövid szótagoknak megnyújtása az arsisban és a thesisben. — Hogy a homerosi költeményeket nem írták le mindjárt keletkezésük után, «arra erős bizonyosság az aol digamma használatában való egyenetlenség és önkény, mely szerint a digamma majd consonans, majd egészben vagy részben el van mosódva. Ha mindjárt leírták volna, nagyobb bennök a nyelvi egyenlőség, a *ϝ* használatában való biztosság». De ugyanezt az egyenetlenséget és önkényt tapasztaljuk az aol és dór lyrikusoknál és a dialectikus feliratokon, ezeket pedig mindjárt keletkezésük után írták le. — Még több a hiba abban a következtetésben, melyet Csengeri az aol digamma használatából Homerosnál levon: «úgy látszik tehát, hogy, a homerosi költeményeket eredetileg aol dialectusban költötték, s később ión dialectusban írták le, az ión alphabetában pedig nem volt meg a digamma;» az «aol» digamma ugyanis régentén valamennyi görög dialectusban megvolt, és így abból, hogy Homerosnál helyreállítható, nem lehet következtetni, hogy a homerosi eposokat eredetileg aol dialectusban költötték; — az, hogy a digamma a régi ión alphabetában nem volt meg, szintén hibás állítás.

P. XXXIV. azt mondja Cs. Schliemannról, hogy a hissarliki domb romjai közt a legalul talált várost hiszi Trójának. Ez Schliemann régibb hypothesis, ujabbán a második várost azonosítja a homerosi

Trójával, Feltűnő különben, hogy Cs. e helyen elfogadja Schliemann hypothesisét, mely szerint Trója a Hissarlik nevű dombon feküdt, később pedig (p. LXX), mikor Welcker nyomán az Ilias topographiáját adja, a mai Bunarbacin keresi a régi Tróját. — Egy másik ellenmondás, hogy p. LXXVI szerint «Achilleus nem reflectál a nála járt követségre,» p. LXXIII szerint pedig igenis reflectál rá a XVI. ének 60 s. k. verseiben.

De ideje már, hogy áttérjünk Csengerinek az Odysseához írt bevezetéscire.

A 71 oldalra terjedő bevezetések hét fejezetben az Odyssea szerzőjével, tartalmával, chronológiájával és szerkezetével, továbbá (Gemoll alapján) a mostani Ithaka topographiájával és az epicus előadásmóddal ismertetik meg az olvasót, végül pedig a homerosi költészet és világnézet jellemzését adják.

Az első fejezetben, mely az Odyssea szerzőjéről szól, Csengeri az Ilias és Odyssea közötti eltéréseket és megegyezéseket fejtegeti, nagyjában helyesen, és arra az eredményre jut, hogy nincs okunk az Odysseát Homerosztól elvitatni. Nem szándékom az eltérések magyarázatát és az eredmény helyességét kétségbe vonni, csak azt a megjegyzést kockáztatom, hogy a Csengeri által statuált lényeges, kivált az elrendezésben mutatkozó megegyezések vajmi keveset nyomnak a latban. Az ilyen egyezésről, pl. hogy az Ilias 6-ik éneke Andromache, az Odyssea 6-ik éneke pedig Nausikaa kedves epizódját foglalja magában, a költő nem tehet, mert a homerosi eposoknak énekekre való felosztása 500—600 évvel a költő kora után jött divatba. Továbbá Csengeri szerint az Odysseában a Telemachia (1—4 ének) helyzete épen olyan, mint az Iliasban a szorosabb értelemben vett Iliasé (2—7.), de egy másik helyen (p. XLIV.) lehetségesnek tartja, hogy a Telemachia eredetileg nem tartozott az Odysseába, hanem maga Homeros vagy más költő később költötte belé.

Az Odyssea szerkezetéről szóló fejezetnek nagy részét Kirchhoffnak az Odyssea keletkezésére vonatkozó hypothesisének czáfolata képezi. (A legújabb hypothesis, Wilamowitz-Moellendorf ét, mely pedig épen úgy megérdemli a figyelmet, mint a Kirchhoffé, egészen mellőzi, alkalmasint azért, mert nem ismeri.) Ez Csengeri könyvének legkevésbé sikerült része. Azután még fölösleges is. Az ily nehéz problémát elég lett volna röviden érinteni; terjedelmes, tudományos czáfolata nem való iskolai kiadásba. Hozzá még a Kirchhoff hypothesisse rosszúl is van elmondva. Csengeri beszél a Kirchhoff-féle Telemachiáról és az ifjabb nostosról a nélkül, hogy megmondaná, mit ért alatta, Az olvasó még csak azt sem tudja meg Csengeritől pontosan, melyek tulajdonképen Kirchhoff szerint az Odyssea alkatrészei, indokolásából meg épen csak

azokat az argumentumokat hallja, melyeket Csengeri jónak lát megczáfolni; hogy ezen argumentumok mennyire szolgálnak a hypothesis támogatására, azt több helyen még csak nem is sejtheti az olvasó. A mi aztán Csengeri czáfolatát illeti, az szerfelett gyarló. Mások a Kirchhoff hypothesisét sokkal jobban megczáfolták már. Például Csengerinek a Telemachiára vonatkozó fejtegetéseire reflektálok. Kirchhoff abból, hogy Athenének Telemachosnak adott tanácsai (I. 269—302) ellenmondók és zavarók, ellenben Telemachos ezen tanácsok szerint helyesen jár el (II), azt következteti, hogy az első ének idézett helye a második éneknek rossz utánzása, azaz, hogy más szerzőtől való. Evvel szemben Csengeri csak azt hozza fel, hogy Telemachos Athene tanácsát értelmetlensége mellett is jól érti, és a szerint cselekszik. Csak hogy ezt nem lehet ellenargumentumnak elfogadni; Csengerinek azt kellett volna kimutatni, hogy Athene tanácsai tényleg nem értelmetlenek; ezt pedig nem teszi. — Igazán meglepő, hogyan magyarázza Csengeri azt, hogy Telemachos minden ok nélkül még 29 napot tölt Menelaos udvaránál, holott nincs ott már semmi keresni valója, otthon azonban ugyan csak szükség van rá, és a negyedik énekben ki is fejezte szándékát, hogy rögtön hazakér. Csengeri szerint ez azért van, mert Telemachos jónak látta bevárni Athene intézkedéseit. E magyarázatban a költői tevékenységnek sajátos felfogása nyilvánul. Mintha az eposköltő csak valamely tehetetlen krónikás volna, kinek épen úgy kell előadni az eseményeket, a mint megtörténtek! Hiszen a költőtől függ, hogy mikor akarja pl. Athenét szerepeltetni, a miért is ha azt találjuk, hogy az események lánczolatában hiba van, ezt az olyan Kirchhoff-féle hypothesisissal kell magyaráznunk, vagy pedig a régi költő még nem eléggé kifejlett technikájának kell felrónunk. Csengerivel feltenni, hogy itt *κατὰ τὸ σιωπώμενον* valami fontos részlet van elhallgatva, kritikátlanság volna. — Kirchhoff azon is fennakadt, hogy Athene a 13-ik énekben napfelkelte után hagyja el Odysseust Ithakában, de a 15-ik énekben ugyanaz (nap reggelén hajnal-hasadta előtt érkezik Telemachoshoz Spartába. Ezt az ellenmondást Csengeri valami fennkölt æsthetikai elvből mentegeti: szerinte oka az, hogy a korábbi idő a 15-ik énekben *ad hoc* jobban megfelel a helyzetnek. Ezt kereken tagadom. Egészen a költő tetszésétől függött, hogy Athene Telemachost ágyából vagy az ebéd mellől hívja haza; ha az utóbbit teszi, ellenmondásnak nyoma sincs.

Az itt említett és egyéb argumentumokból azt következtette Kirchhoff, hogy a Telemachia eredetileg önnálló költemény volt, és csak az átdolgozó által került az Odysseába. Evvel szemben Csengeri először is nem hiheti, hogy a Telemachia valamikor önálló költemény lehetett volna, azért mert Telemachos nem epikus hős. De hisz' nem kell, hogy a Telemachia epos lett legyen, lehetett az eposi költemény; ebben a

főszemélynek nem kell epikus hősnek lenni. Cs. másodsor figyelmeztet arra, hogy a Telemachia kapcsolatban van az Odysseával azért is, mert feltételezi a kérők leölését, s mert a Telemachiában is ugyanazok a kérők szóvivői, a kik az Odysseában. Ezen ellenvetés sem czáfolat; Kirchhoff nem állította, hogy az átdolgozó a Telemachiát egyszerűen változatlanul vette át az Odysseába; az említett egyezéseket, ha nem voltak már eredetileg a mondában, az átdolgozó szóhatta a Telemachiába.

Úgy látszik különben, hogy Csengeri maga sem bízik nagyon czáfolatában. Végén ugyanis avval a nyilatkozattal lepi meg az olvasót, hogy «mindamellet lehetésges, hogy a Telemachia eredetileg nem tartozott az Odysseához s vagy maga Homeros vagy más költő később költötte belé.» Attól tartok, hogy az ilyen következetlenségnél a tanuló aligha fog nagy bizalommal viseltetni Csengeri okoskodásainak alaposága iránt.

Még csak egy dologra kell e fejezetben figyelmeztetnem, arra, hogy miképen értelmezi Csengeri ezen iskolai kiadásban a görög mondákat. Csengeri a trójai mondakört az indogermán összehasonlító mythologia azon irányának értelmében fogja fel, mely a mythologiai és mondai elemekben mindenütt a nap szereplésének reminiscentiáját látja. Ezen iránynak megvan a maga jogosultsága, és alig szenvedhet kétséget, hogy a görög mythologia egyes főszemélyeiben solaris herosokat kell felismernünk; hogy pl. Oidipus, Achilleus és maga Odysseus is azok. Ezt véleményem szerint még a középiskolai tanulónak is meg lehet mondani, csak hogy először azt is meg kell neki röviden mondani, hogy min alapul a görög mythologia ezen felfogása. — Csengeri ezt mindkét kiadásban elmulasztotta, pedig csak fel nem teheti, hogy minden gymnasia ismeri Cox mythológiáját és Görög Regéit — másodsor pedig nem szabad ezen elvet a mythus minden egyes vonása magyarázásánál érvényesíteni akarni. És Csengeri ebben a dologban, sajnos, nem ezen mythus-irány megalapítójának, Müller Miksának, elveit vallja, a ki rendszerint csak az etymologiai kulcscaál kezében vállalkozik valamely mythus megfejtésére, — hanem Coxot követi, a ki nem éri be azzal, hogy valamely mythus alapeszméjét felismerte, hanem solaris magyarázatát a mythusnak még olyan vonásaira is ráerőszakolja, melyekben az elfogulatlan kutató nem láthat egyebet, mint a nép regélő kedvének a solaris mythussal még csak messziről sem érintkező kifolyásait. Cox és Csengeri szerint Odysseusnak tíz esztendei bolyongása Iliomból haza Ithakába nem egyéb, mint a napnak tíz órai útja az éj legyőzése után reggeltől estig. Ezen az úton sok mindenféle akadályal találkozik, szívesen pihen meg a phaiakok szép országában, melyeket az égi fényben fürdő, ragyogó felhőkkel kell azonosítanunk (miért? talán csak nem azért, mert a *Φαίηκες* név a *φαῖος* melléknévvel (s. m. sötét) függhet össze, — lucus a

non lucendo?), Kalypso, a mindent befedő (καλύπτω), tiszta, szép éjszaka, csillagoktól ragyogó ágyas házában elrejtí stb. Itt aztán talán még a gymnasista is fennakad. Ha Odysseus hazatérése a napnak pályáját reggeltől estig az éj legyőzése után jelképezi, hogyan állhatja akkor útját az éjszaka az ő ragyogó ágyas házával fényes nappal? Még jobban összezavarja aztán Csengeri a dolgot azzal, hogy saját jó szántából Kalypsót egyúttal a tél szakának declarálja, hol Odysseus hét évig (azaz a hét téli hónapon át) időzik. Ezen magyarázatra, melyből azt az érdekes factumot is megtudja a tanuló, hogy Görögország két éve alatt a tél hét hónapig tart, nyilván a hetes szám szolgáltatott okot és alkalmat. De ha visszaemlékezett volna Csengeri arra, hogy mennyire szeret a régi epos egyes számokat, a hetes és kilenczes számot, alkalmazni, nem kapott volna oly mohón ama hypothesisen. — Az én meggyőződésem szerint a görög mythus-magyarázat solaris elméletének az ilyen túlhajtása a tanulókra csak azzal a hatással lehet, hogy előmozdítja hajlamukat alaptalan, phantastikus hypothesisekre. — Végül megjegyzem, hogy Coxnak Csengerinél olvasható, itt-ott szó szerinti kivonata nem mindig érthető. Többek közt azt kell olvasnunk Csengerinél, hogy Odysseusnak, a napnak, haza érve előbb meg kell küzdenie az esthajnali környező sötét fellegekkel (a kőrökkel), s felhőkbe rejtőzve (áruhában) *«a felhőknek egy kis nyílásán lövelli ki magát.»* A ki Coxot nem ismeri, e sorok olvasásánál aligha fog arra a gondolatra jutni, hogy az utóbbi szavak azt akarják magyarázni, miért van az Odyssea utolsó énekeiben oly nagy szerepe Odysseus fjának. Feltűnő még, hogy e fejezetben Csengeri Briseisnek Achilleussal szemben ugyanazt a fontos szerepet tulajdonítja, mint Penelopénak Odysseussal szemben, míg az Iliashoz való bevezetésében, az Ilias mythusának magyarázatánál, nem is említi Briseist.

Csengeri bevezetésének utolsó két fejezete, a bevezetésnek mintegy harmadrésze, a mint már említettem, az epikus előadásmódról szól és a homerosi költészet és világnézet jellemzését tartalmazza. Ez a két fejezet menti meg tulajdonképen a Csengeri Odysseájának sorsát; mert az ilyen tartalmú fejezetek az eddigi Homeros-kiadásokban hiányoztak, pedig jó hasznukat veheti a tanuló. Az epikus előadásmód stb. a Nitzsch, Sittl, Bonitz, Mahaffy, Schneidewin és mások műveinek felhasználásával ügyesen van ismertetve, legfeljebb azt lehet itt kifogásolni, hogy Homerosnak a népköltészethez való viszonyát nem fejtegeti Csengeri.

Ezen tanulságos fejezetekre, valamint az Odyssea szerzőjének, tartalmának, chronológiájának és Ithaka topographiájának tárgyalására való tekintettel — az utóbbi három fejezetet különben még a Csengerinél kevésbé szorgalmas íróknak is nehéz lett volna elrontani — ajánlotam, hogy *enyedélyeztessék* Csengeri szemelvényes Odysseája számos

fogyatkozása ellenére is; Iliasa, mint fentebb láttuk, kisebb mértékben szolgáltat alkalmat alapos kifogásokra.

Dr. ÁBEL JENŐ.*)

Herodoti epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum collegit et lexico Hungarico instruxit *Stephanus David*. Budapestini V. Lauffer, 1887. 8.-r. VIII. 132. l., 70 kr.

A fáradhatatlan szerzőnek «Szemelvények Herodotos művéből» című könyve alig érte meg az Eggenberger-féle könyvkereskedés remekfró-gyűjteményében a második kiadást, máris fent kiírt iskolai kiadásával lép tanártársai és a bírálók elé. Hogy magyar című kiadása használható, az már abból az elég ritka körülményből világlik ki, hogy hat év lefolyása alatt már második kiadása vált szükségessé, holott e szerzőt csak a 7-ik osztályban olvassák a tanítás tervének értelmében. Ép ilyen használhatónak vagy talán még használhatóbbnak lehet az újabb latin című és bevezetésű könyvet is mondani. Előnye még az, hogy tartalma változatosabb és bővebb, mint a szemelvényeké. Ezekben ugyanis csak a következő fejezetekre oszlik az olvasmány: Kroisos és Solon, Kroisos bukása, Kyros története, Kambyzes Aigyptosban, Dareios megválasztása, Dareios Skythiában és Polykrates története, továbbá a görögök történetéből a marathoni, thermopylai és salamisi ütközet; — az Epitoméban tizenöt fejezet van a következő tartalommal: Arion, a perzsák szokásairól, Babylon leírása, a Nilus forrásai, a görögök isteneinek és jóslatának egyiptosi eredetéről, a krokodilról, Rhampsinitos kincse, Kheops a legnagyobb pyramis építője, a szittyák vallása és szokásai, aztán a görög történetből a marathoni, thermopylai, salamisi, plataiai és mykaléi csata és a lakedaimoni királyok kiváltságairól.

Némely fejezet összeállítása nagy gondot és fáradságot kívánt, például a tizenegyediké, a melyben Herodotosnak majdnem egész hetedik könyvét kellett feldolgozni. A latin előljáró beszédből megtudjuk, hogy a szerző ez Epitomében azért nem írta az egyes fejezetek tartalmát az olvasmány elé, mint a Szemelvényekben, mert arról van meggyőződve, hogy ez a növendéknek inkább árt, mint használ.

A könyvet inkább a szöveghez alkalmazott kimerítő szótárral látta el, mint az egyes szakaszokhoz való jegyzetekkel, melyek a magyar című kiadásban a nyelvjárási sajátságokat és a tárgyi nehézségeket magyarázzák meg; ezzel mindenestre nagyobb munkára szoktatja tanítványait, mint a Szemelvényekben követett móddal. A szöveg megállapításában Stein kiadását használta a szerző, azon tudósét, a ki Herodotos szövegének helyreállításában legtöbb érdemet szerzett. A szöveg előtt Herodotos életét és művét írja le rövid latin cikkben; a szöveg után a

*) A közoktatási tanácsnak, az Iliasra vonatkozó megjegyzésekkel bővített bírálata.